Small, low intensity and community forests
Forest Stewardship Council

briefing note 3

सामाजिक असरहरुको मूल्यांकन र अनुगमन

तपाईको वन व्यवस्थापनले कस्ता कस्ता सामाजिक असरहरु गरिरहेको छ त्यो बुझ्ने र नकारात्मक असर देखिएको खण्डमा त्यस्ता असर कामगर्न योजनामा फेरबदल गर्नुस् । तपाईको अवस्थासँग मिल्ने गरी व्यवहारिक उपाय लागु गर्नुस, यो नै महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

असल वन व्यवस्थापनले वन सम्बन्धी क्रियाकलापले पार्न सक्ने सामाजिक र वातावरणीय दुवै असरहरुको विचार गरेको हुनुपर्दछ । एफ.एस.सी.का सिद्धान्तले वन व्यवस्थापकलाई सामाजिक असरहरुलाई पनि कन्सिडर लगर्न लगाउँछ । यसको मतलब सामाजिक प्रभाव मुल्या)कन गरेपछि सोही अनुसार योजना तर्जुमा गर्ने र त्यो प्रक्रियाको अनुगमन गर्नुपर्छ भन्ने हो ।

सामाजिक प्रभाव : जनता र समुदाय

वन व्यवस्थापन गर्दा तपाईले वन भन्दा परतिर सोच्नु पर्दछ । तपाईका क्रियाकलापले अरुलाई के कस्तो असर परेको छ विचार गर्नैपर्छ । तपाईले गरे गराइएका व्यक्ति वा समुदायको जीवनमा समेत परिवर्तन भयो भने त्यस्तो परिवर्तन नै सामाजिक असर हो । सामाजिक प्रभाव चाहेर, नचाहेर अथवा सकारात्मक, नकारात्मक जे पनि हुन सक्छ । यो कुरामा तपाई सजग हुनुस्, सामाजिक असरको अनुगमन गर्नुस् र नकारात्मक परिवर्तन देखिए भने सकभर त्यसलाई निमिट्यान्नै पार्नुस् नत्र कम गर्ने कोशिस गर्नुहोस, एफ.एस.सी. यही चाहन्छ । सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन गर्ने र अनुगमन गर्ने ४ वटा मुख्य चरण छन् ।

- कस्ता किसिमका सकारात्मक परिवर्तन चाहने हो निधो गर्नु
- अरु कस्ता किसिमका सामाजिक असर छन् र त्यसबाट को प्रभावित छ पत्ता लगाउने
- प्रभावितसँग बसेर त्यस्ता असरको बारेमा छलफल गर्ने
- वन व्यवस्थापन गर्ने दौरानमा नकारात्मक असर हटाउन वा कम गर्न के गर्न सकिन्छ तत्कालै गरिहाल्ने ।

सामाजिक प्रभावलाई कसरी मुल्यांकन र अनुगमन गर्ने ?

तपाईले यी कुरा पत्ता लगाउनुपछ :

को को प्रभावित हुन सक्छन्
कहाँ र कसरी प्रभावित भए
यदि नकारात्मक असर देखिएमा तिनलाई कसरी हटाउने वा कम गर्ने ।

यति गरिसकेपछि मात्र तपाईले आफनो वन व्यवस्थापन योजनामा फेरबदल गर्ने अथवा काम गर्ने दौरानमा नकारात्मक असर हटाउने वा क मगर्ने के गर्न सम्भव छ त्यही गर्न सक्नुहुन्छ ।

को चाहि बढी प्रभावित होला ?

वन व्यवस्थापन गर्दा असर पर्न सक्ने व्यक्तिहरु

- वन व्यवस्थापन गर्दा असर पर्न सक्ने व्यक्तिहरु
- कामदारहरु -वनमा र प्रशोधन गर्ने स्थानमा)
- छिमेकीहरु (साँध जोडिएका जग्गाधनी, नजिकका समुदाय÷गाउँ)
- वनमा भएको पानीमा भर पर्ने स्थानीय समुदाय
- परम्परादेखि वनमा शिकार गर्ने, घाँस दाउरा गर्ने, धार्मिक मठ मन्दिर र बाटोघाटो सन्धिसखन गर्ने स्थानीय समुदाय

वन सम्बर्द्धन गर्ने समयमा व्यक्ति, समूह वा समुदायको बारेमा समेत सोच्ने गर्नुपर्ने हुन्छ ।

© Mary Stockdale

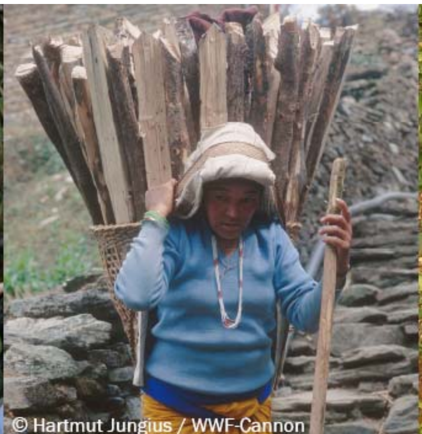
© Hartmut Jungius / WWF-Cannon

© ANSAB

परामर्श

वनको प्रयोग, वनमा पहुँच र वनमा आधारित व्यवसाय सम्बन्धी छलफलमा समुदायका सबै पक्षलाई सहभागी गराइयो भने वन व्यवस्थापन गर्दा हुन जाने नकारात्मक प्रभावहरु पत्ता लाग्दछन् ।

मुख्य चुनौति भनेको पिछडिएका समुदाय जस्तै प्रौढ व्यक्ति अन्य देशबाट आई बसोबास गरिरहेका व्यक्तिहरुको समस्यालाई विचार गर्नु हो । किनभने उनीहरु औपचारिक निर्णय प्रक्रियामा सामेल हुन गाह्रो हुन्छ, तर उनीहरु घाँस दाउरा गर्न चाहिँ वनमै निर्भर हुन्छन् ।

तपाईले व्यवस्थापन योजना वनाउँदा यस्ता व्यक्तिहरुसँग पनि परामर्श गर्न र उनीहरुको राय÷चासोबारे ध्यान दिन नछुटाउनुस् । विशेष ध्यान त **आदिवासी जनतासँग** वनको सदुपयोग बारे छलफल गर्नमा दिनुपर्ने हुन्छ किनभने प्रायजसो भाषाको समस्या वा अन्य सांस्कृतिक कारणले उनीहरु परामर्शको प्रक्रियाबाट छुटिरहेका हुन्छन् । उनीहरुको परम्परागत प्रयोग र उनीहरुका विशेष स्थानहरुको बारेमा सोच्नुहोस् ।

साना वन व्यवस्थापकबाट पाउने आशा

वन व्यवस्थापनको आकार, सघनता, र विविधता अनुसार सामाजिक असरको अनुगमन मिल्ने हुनुपर्दछ । साना ठूला सबै किसिमका वन व्यवस्थापनले सामाजिक असरको मुल्यांकन गर्नु पर्दछ । तर ठूला ठूला वन व्यवस्थापनको दाँजोमा सानो स्केलका अपरेसनले तुलनात्मक रुपमा अनुगमनको लागि थोरै स्रोत र समय लगाउनु पर्दछ । ठूला ठूला कम्पनीहरुले काम शुरु गर्नु अगावै र आवधिक रुपमा सामाजिक प्रभाव मुल्यांकन गर्न बाहिरी कम्पनी नै प्रयोग गर्न सक्छन् । तर सानो व्यवस्थापकहरुले भने नियमित रुपमा सामाजिक प्रभाव अनुगमन गर्न सरल तरिका अपनाउनु उपयुक्त हुन्छ ।

हरेक केसमा परामर्श र छलफल एकदमै महत्वपूर्ण हुन्छ । तपाईले अरु व्यक्तिबाट उनीहरुको विचार लिने र समस्या समाधा गर्न उनीहरुसँग छलफलमा बस्नुपर्छ । यसो गर्दा कस्तो कस्तो प्रभाव पर्ने रहेछ भन्ने त थाहा हुने नै भयो त्यस माथि पनि नकारात्मक प्रभाव हटाउन के के गर्नुपर्छ भन्ने किसिमको समाधान पनि निस्कन्छ । हरेक केसमा परामर्श र छलफल एकदमै महत्वपूर्ण हुन्छ । तपाईले अरु व्यक्तिबाट उनीहरुको विचार लिने र समस्या समाधा गर्न उनीहरुसँग छलफलमा बस्नुपर्छ । यसो गर्दा कस्तो कस्तो प्रभाव पर्ने रहेछ भन्ने त थाहा हुने नै भयो त्यस माथि पनि नकारात्मक प्रभाव हटाउन के के गर्नुपर्छ भन्ने किसिमको समाधान पनि निस्कन्छ ।

दस्तावेजीकरण

सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन÷अनुगमन गरेपछि कति दस्तावेजीकरण गर्नुपर्छ भन्ने पनि वनको साइज र इन्टेन्सिटिमा भर पर्दछ । प्रमाणीकरण गर्नेले सानो सामुदायिक फर्म अथवा फलफूल टिप्ने ग्रामीण समुदायले सामाजिक असरको बारेमा लिखित रेकर्ड बनाउँछ भन्ने सोचेका हुँदैन । कुनै कुनै बेलामा त सामाजिक असरको र समाधानको उपायका बारेमा छलफल भएको निर्णय पुस्तिका नै बढी राम्रो हुन्छ । विकल्पको रुपमा प्रभावित समूहहरु, परेको प्रभाव र त्यसको न्युनीकरण गर्न तपाईले लिएका निर्णयहरु स्पष्ट देखिने तालिका पनि बनाउन सकिन्छ । सबभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष भनेको त तपाईले सामाजिक सवालहरुलाई जहिल्यै पनि महत्व दिइरहनु भएको छ भन्ने कुरा देखिनु पऱ्यो । त्यसको आधारमा तपाईले व्यवस्थापनमा र काम गर्ने स्थानमा आवश्यक फेरबदल गरेको हुनुपऱ्यो ।

© Hartmut Jungius / WWF-Canon

© Ilan Kruglianskas / ProForest

कस्ता कस्ता प्रभावहरु महत्वपूर्ण हुन्छन् ?

तपाईले स्थानीय जनतामा आफ्नो वन व्यवस्थापनले के कस्तो सकारात्मक एवं नकारात्मक असर पारिरहेको छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउनु पर्दछ । तल दिइएको तालिकामा त्यस्ता केही उदाहरण दिइएको छ ।

सवालहरु	सकारात्मक प्रभाव	नकारात्मक प्रभाव
रोजगारी	स्थानीय रोजगारी सृजना	नयाँ प्रविधिको कारणले रोजगारको संख्या कम
स्वास्थ्य	रोजगारीले स्वास्थ्य सेवामा पहुँच	वनमा वा स:मिलमा दुर्घटना
भू-उपयोग,पहुँच	च्याउ र फलफूल संकलन गर्ने परम्परागत क्षेत्रको संरक्षण गर्ने र स्थानीयलाई संकलन गर्न अनुमति दिने	स्थानीय जनताको वनमा हुने पहुँचछ खुम्चिनु
प्रदुषण (ध्वनी, वायु आदि)	स्थानीय जनताको चासो प्रति ध्यान दिई गती सीमित गर्ने नीति लागु गरी ध्वानी र वायु प्रदुषण क मगर्ने	इन्धन वा विषादीका भाँडाहरु राम्ररी नथन्क्याउनाले हुने पानी प्रदुषण
पानी	पानीको स्रोतको राम्रो व्यवस्थापनले गर्दा स्थानीय जनताको खानेपानीको गुणस्तर बढ्छ	पानी श्रोतको उचित संरक्षण नगर्नाले वा बढी पानी सोस्ने प्रजाति लगाउने पानीको अभाव हुन्छ ।

सामुदायिक वन

यो नसोच्नुहोस् कि तपाईको वन समूहको स्वामित्वमा रहेको वा समूहद्वारा व्यवस्थापन भएको वन हुनाले वन व्यवस्थापन सुधार गर्न चालिएका कदमले स्वत : समुदायको भलो गर्दछ । यो सही हुन सक्ला तर समुदाय यति विविध किसिमको छ कि सबैलाई फाइदा नै पुग्छ भनि 'अनुमान' गर्न सकिदैन । त्यसकारण वन व्यवस्थापनको लागि राम्रो मनसायले गरिएका परिवर्तनले कतै कुनै सदस्यलाई नराम्रो पो पारिरहेको छ कि भन्ने कुराको अनुगमन गरिदो रहेछ भने नियन्त्रण गर्नुपर्दछ । यो प्रक्रियामा जति बढी मानिस सहभागी हुन्छन् त्यती नै उपयोगी नतिजा ल्याउन सजिलो पर्छ र उनीहरु विचमा सूचना समन्वय अझ प्रभावकारी हुन्छ ।

सामाजिक प्रभाव अनुगमन र मुल्यांकन गर्नको लागि केही खुराक

अरुको परामर्श लिनुस ! तपाईको वन व्यवस्थापनले प्रत्यक्ष रुपले असर पर्ने जनतासँग कुरा गर्नुस भन्ने एफ.एस.सी.को चाहना हो ।

तपाईले आवश्यक नपर्ने अथवा प्रयोग गर्न नजान्ने सूचना जानकारी संकलन नगर्नुस, लिएका जानकारी सरल र कामयावी बनाउनुस् ! तपाईलाई वृहत्तर आर्थिक सामाजिक विश्लेषण जरुरी नपर्न सक्छ । मुख्य मुख्य चासोका कुराहरुको सुची बनाउनुस् । पर्याप्त परामर्श र ज्ञान । शीपको आधारमा यस्तो सूची बनाउँदा नै धेरै उपयोगी हुन्छ ।

परिमाणबारे छलफल गर्नुस् ! सूचना जानकारीहरु जम्मा गर्ने र फाइलामा थन्क्याउने मात्र नगर्नुस् । यी नतिजाको के अर्थ हो र यसलाई के गर्न सकिन्छ त्यस बारेमा छलफल गर्नुस् ।

परिमाणको सदुपयोग गर्नुस् ! सामाजिक प्रभाव हेर्नु भनेको तपाईले वनको व्यवस्थापन गर्ने तरिकामा कसरी र कस्ता कस्ता परिवर्तन गर्नु आवश्यकता होला भन्ने कुरा एकिन गर्नलाई हो । यदी समस देखिहाल्यो भने परिवर्तन गरिदिनुहोस् ।

© Andreas Beckmann / WWF-Canon

समूह प्रमाणीकरण र सामाजिक प्रभाव

समूह प्रमाणीकरण भनेको एक भन्दा बढी वन व्यवस्थापन इकाईहरुलाई एफ.एस.सी. को एउटै प्रमाणपत्र दिएर प्रमाणीकरण गर्ने प्रक्रिया हो । -थप जानकारीको लागि ब्रिफिङ नोट १ समूह प्रमाणीकरण हेर्नुहोला ।

प्रमाणित समूहको साइज र सहभागी वनको क्षेत्रफल फरक फरक हुन सक्छ, यती नै भन्ने हुँदैन । प्रमाणित वन समूहहरु विच धेरै भिन्नता हुन्छ । जस्तै ती समूहहरु फरक किसिमले संगठित भएका हुन्छन्, वन व्यवस्थापनको साइज र सघनता फरक फरक हुन्छ । वनको प्रकार, सदस्य समूहको वनको दुरी र सामुहिक निर्णय प्रक्रियामा सहभागीताको किसिम पनि एकै हुँदैन ।

यति धेरै विविधता भएका समूहहरुको फरक किसिमले नै सामाजिक सवालको व्यवस्थापन र अनुगमन गर्ने गर्दछन् । समूह व्यवस्थापक, समूह सदस्य र प्रमाणीकरण गर्ने निकायले परिस्थितिको ठोस विश्लेषण गरी समूहमा वन व्यवस्थापनले पार्ने सामाजिक प्रभावको कसरी अनुगमन गर्ने भन्ने विधिमा सहमति गर्नु पर्दछ । समूह व्यवस्थापकले नै कसरी अनुगमन गर्ने (समूहमा छुट्टाछुट्टै कि एउटैमा) भन्ने कुराको टुंगो लगाउँदा राम्रो हुन्छ । यसो गर्दा सामाजिक प्रभावलाई कसरी सम्बोधन गर्ने, कसले गर्ने भन्ने कुरा सबैले बुझ्न सक्छन् । समूह सदस्यहरुको वन नजिक नजिक छ भने - जस्तै एउटै ठूलो वनको विभिन्न टुक्राहरुको छुट्टाछुट्टै व्यवस्थापन गरेको) सबै समूहको एउटै सामाजिक प्रभाव सूचना लिन किफायती हुन्छ । तर सदस्यहरु टाढा टाढा छरिएर रहेको अवस्थामा भने उनीहरुको छिमेकी समुदायसँग छुट्टाछुट्टै परामर्श लिनु राम्रो हुन्छ । जुन विधि ठिक हुन्छ त्यही प्रयोग गर्नु होला ।

एफ.एस.सी. सिद्धान्त तथा आधारका केही सान्दर्भिक अंश

सिद्धान्त ३ : आदिवासी जनजातिको अधिकार आदिवासी जनताले उनीहरुको जमिन, क्षेत्र तथा श्रोतमाथिको स्वामित्व र व्यवस्थापन गर्न पाउने कानुनी र परम्परागत अधिकारको मान्यता र सम्मान गरिने छ । सिद्धान्त ३ को ४ वटै आधारहरु आदिवासी जनजातिको अधिकारसँग सम्बन्धित छन् । त्यसकारण जहाँ आदिवासी छन् त्यहाँ उनीहरुसँग छलफल र परामर्श गर्नु सामाजिक प्रभाव मापन र अनुगमन गर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ ।

सिद्धान्त ४ : समुदायको सम्बन्ध र कामदारको ४.४ अधिकारवन व्यवस्थापन योजना कार्यान्यन गर्दा पर्ने सामाजिक प्रभाव सम्बन्धी कुराहश्रु व्यवस्थापन योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन तहमै सम्बोधन गरिनु पर्दछ । यस्तो प्रभावत प्रभावित जन समुदायमा छलफल गरी पत्ता लगाउनु पर्दछ ।

सिद्धान्त ७ : व्यवस्थापन योजना ७.२ अनुगमन तथा नयाँ वैज्ञानिक र प्राविधि सूचनाका आधारमा सामाजिक, पर्यावरणीय र आर्थिक परिवशेलाई मध्यनजर राखी ती बुँदाहरु समावेश गर्न व्यवस्थापन योजनालाई नियमित रुपमा संशोधन तथा पुर्नलेखन गर्नु पर्दछ ।

सिद्धान्त ८ : अनुगमन तथा मुल्यांकनवन व्यवस्थापन क्षेत्रको फैलावट र गहिराई अनुसार वनको अवस्था, उत्पादन, व्यवस्थापन क्रियाकलाप, उत्पादन तथा बजार विक्री विचको सम्बन्ध सामाजिक र पर्यावरणीय प्रभावको बारेमा अनुगमन गर्नु पर्दछ । ८.२ वन व्यवस्थापनले अनुसन्धान र अनुगमनका लागि सुचना संकलन गर्दा कम्तीमा देहायका सूचनाहरु हेर्नु पर्दछ ।
घ) वन पैदावार र वन व्यवस्थापनको अन्य क्रियाकलापबाट वातावरणीय वा सामाजिक क्षेत्रमा परेको प्रभाव ।

सिद्धान्त १० : वृक्षारोपण

१०.८ वृक्षारोपण क्षेत्रमा प्राकृतिक पुनरुत्थान, जलस्रोत, माटोको उत्पादकत्व, सामाजिक र पर्यावरणीय प्रभाव आदिको बारेमा निरन्तर अनुगमन तथा मुल्यांकन गर्नु पर्दछ । वृक्षारोपण गर्ने जग्गा प्राप्त गर्दा स्थानीय बासिन्दाको स्वामित्व, पहुँच र प्रयोग गर्ने अधिकार सुनिश्चित हुनु पर्दछ ।

परिभाषा

सामाजिक प्रभाव (असर वा परिणाम पनि भनिने) ले मानिसको जीवनशैली कामकारवाही, खेलकुद, संगठन आदि प्रभावित गर्ने कुनै कामले व्यक्ति अथवा समुदायमा हुने परिवर्तनलाई जनाउँछ । यस्ता परिवर्तनहरु सकारात्मक, नकारात्मक, जानाजान वा अन्जानमै पनि भइरहेका हुन सक्छन् ।

सामाजिक प्रभावको **मुल्यांकन** भनेको निश्चित समय अवधीमा के के भयो त्यसको विश्लेषण हो । यसले निश्चित क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनले पर्न गएको सामाजिक प्रभावमा ध्यान केन्द्रित गर्दछ ।

सामाजिक प्रभावको **अनुगमन** भनेको सामाजिक सवालको बारेमा नियमित रुपले सूचना जानकारी संकलन गर्ने हो । वनमा गरिने कामहरुले सकारात्मक÷नकारात्मक कस्ता कस्ता असर परेको छ भन्ने कुरा हेर्ने तरिका हो ।

सामाजिक प्रभाव मापन (SIA) भनेको प्रस्तावित क्रियाकलापहरुले पार्ने सामाजिक असरहरुको औपचारिक विश्लेषण हो । यो प्रस्तावित वन परियोजना अपरेशन वा नीतिगत परिवर्तनले जनता र समुदायमा पार्न सक्ने सम्भाीवत असरहरुको अगाडि नै आँकलन गर्ने एउटा तरिका हो । एफ.एस.सी.का सिद्धान्त र आधारहरुले सामाजिक प्रभाव मापन (SIA) गर्ने पर्ने बाध्यता गरेको छैन तर कुनै एफ.एस.सी. राष्ट्रिय मापदण्डले गर्नुपर्ने बनाएका छन् ।

developed by ProForest www.proforest.net

more information:
www.fsc.org/smallholders

October 2008